

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONDA IJRO HOKIMIYATINING
SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Qodirxon Isroilov

O'zMu tarix fakultet magistri

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijro etuvchi hokimiyat organi tushunchasiga nisbatan turlicha qarash va fikrlarni tadqiq etgan holda, uning O'zbekistonda tashkil topishi, uning funktsiya (vazifa)lari, vakolatlari va uning faoliyatidagi kamchiliklar uchun javobgarlik masalalarini belgilash kabi masalalar yoritilgan. Bundan tashqari Mazkur maqolada davlat hokimiyati tizimida ijro etuvchi hokimiyatning, uning yadrosi hisoblangan hukumatning, shu bilan birga Bosh vazirning huquq va vakolatlarini, ularning mas'uliyatini kuchaytirish bo'yicha bosqichma-bosqich amalga oshirilayotgan islohotlarning natijalari, bunda, mamlakatimizda 2002-yil 27-yanvarda bo'lib o'tgan referendum yakunlari natijasida 2003-yil 24-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o'zgartirish va qo'shinchalar kiritish to'g'risida"gi Qonun bilan Konstitutsiyaning 98-moddasi yangi tahrirda qabul qilinishi orqali, shuningdek, "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonunning 2019-yil 10-dekabrda yangi tahrirda qabul qilinishi bilan Hukumat faoliyatida Bosh vazirning huquqiy maqomi va shu bilan birga mas'uliyatini oshirish borasidagi islohotlar yangi bosqichga ko'tarilganligi keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Hukumat, ijro etuvchi hokimiyat, reglament, ishonchli vakil, Bosh vazir, vazir.

Kirish

Har qanday davlatda Prezident yoki monarx nafaqat davlat boshlig'i, balki, har doim ijro hokimiyatining bir qismi (boshi) bo'lganligini, bu tartib bugungi kunda ham dunyoning ko'plab mamlakatlarida amalda ekanligini inobatga olgan holda, va bu munosabatlarning rivojlanish tendensiyasini hisobga olib, har bir davlat instituti o'z funksiyalarini qayta ko'rib chiqish orqali, mantiqiy jihatdan faqatgina o'ziga xos va mos munosabatlarni tartibga solishi kerakligini davrning o'zi ko'rsatib turibdi. Bu o'z navbatida hokimiyatlar bo'linishi prinsipiga har tomonlama va to'la mos keluvchi, rivojlangan huquqiy demokratik davlat qurish yo'lidan borayotgan har bir mamlakat uchun muhim masalalardan biri sanaladi. Bunda har tomonlama kuchli va mustaqil ijro hokimiyatini shakllantirish orqali davlat o'z oldida turgan vazifa va maqsadlarini to'la va mohirona amalga oshirishiga keng imkoniyatlar yaratiladi. Yangi davlatchilikni shakllantirishda, ijro hokimiyatini kuchaytirishga alohida e'tibor berilganligi bejiz emas, sababi "Ijro hokimiyati kuchsiz bo'lsa, uning faoliyatiga boshqa organlar asossiz aralashaversa, unda qonunlar qog'ozda qolib ketaveradi, chunki kuchsiz organ o'z vazifasini bajara olmaydi".¹

Asosiy qism

O'zbekistonda davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sharoitida Vazirlar Mahkamasi vakolatlari va mas'uliyatining kengayishiga oid munosabatlar o'rganilar ekan,

¹ Husanov O.T. O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati vakillik va ijroiya hokimiyati organlari.[Representative and executive bodies of state power of the Republic of Uzbekistan] - T.: Universitet, 1994.40b

mamlakatimizda 2002 - yil 27 - yanvarda o'tkazilgan umumxalq referendumining huquqiy, siyosiy va tarixiy ahamiyatini esdan chiqarmasligimiz zarur. Chunki ushbu referendum mamlakatimizda bevosita demokratiyaning muhim amaliy ifodasi bo'lib, uning natijasida milliy parlamentimiz bikameral tizimda qayta shakllantirildi,² davlat rahbarining maqomi takomillashtirilib, Vazirlar Mahkamasining, jumladan, Bosh vazirning vakolatlari va mas'uliyati ortdi. 2003 - yil 24 - apreldagi "O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi Qonunga ko'ra, Vazirlar Mahkamasining Raisi lavozimining tugatilishi Prezidentning aynan davlat boshlig'i sifatidagi maqomini yorqin namoyon qilib, o'z - o'zidan Hukumat faoliyatiga rahbarlik qiluvchi shaxs - Bosh vazirning ijro hokimiyatidagi rolini, shu bilan birga butun Vazirlar Mahkamasining davlat hokimiyati tizimidagi mavqeini yuksalishiga xizmat qildi. Konstitutsiyaning hukumat faoliyatiga oid 98 - moddasining yangi tahririda, Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy maqomi va tarkibi, uning shakllantirish tartibi, Bosh vazirning vazifa va vakolatlari, Prezidentning Vazirlar Mahkamasi faoliyatidagi ishtirokining ayrim jihatlari hamda ushbu organning ikki tarafdin javobgarligi masalalarini tartibga soluvchi normalar o'z aksini topdi. Vazirlar Mahkamasi mamlakatda ijro hokimiyatini amalga oshirishi, Bosh vazir esa Vazirlar Mahkamasi Raisiga xos bo'lgan funksiyalarni bajarishi Konstitutsiyada belgilab qo'yildi. Demak, bu holatda, qonunchilikda "Vazirlar Mahkamasi Raisi" degan ibora o'rnini "Bosh vaziri" degan ibora egalladi, deb qayd etish o'rinli bo'ladi. Bosh vazir lavozimining tarixiga qisqacha to'xtaladigan bo'lsak, u eng avvalo 18 - asrda Angliyada vujudga kelganligini bilamiz. 18 - asrning 1-choragida Angliya qiroli asli Gannoverlar sulolasidan bo'lgan qiroli Georg I edi. U yurtga begona bo'lgan qiroli bo'lib, ingliz tilini yaxshi bilmas, atrofidagi voqealar, hatto hukumat faoliyatidan ham bexabar edi. Bunday vaziyatda, hukumatdagi vazirlar orasidan bir vazirni qiroli va hukumat o'rtasidagi munosabatlarni soddalashtirish uchun tayinlash zarur edi. Bu vazir birinchi (prime) vazir bo'lib hisoblanadigan bo'ldi. Keyinchalik Bosh vazir nafaqat birinchi vazir, balki hukumat boshlig'i sifatida e'tirof etiladigan bo'ldi.³

O'zbekiston Respublikasida Bosh vazir lavozimi 1992 - yil 4 - yanvardagi 494- XII-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni (O'zbekiston Respublikasining Vitse-Prezidenti lavozimini tugatish hamda O'zbekiston Respublikasining Bosh Vaziri lavozimini ta'sis etish va O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (asosiy Qonuni)ga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida) bilan joriy etilgan. O'zbekiston Respublikasining Bosh vaziri - Vazirlar Mahkamasidagi eng yo'qori mansabdor shaxs bo'lib, u O'zbekiston Respublikasi hukumatiga rahbarlikni amalga oshiradi. Hukumat boshlig'i boshqa hukumat a'zolariga nisbatan alohida maqomga ega. Ko'pchilik mamlakatlarda u parlamentga yoki davlat boshlig'iga hukumat a'zolariga nomzodlar taqdim etadi va ularni lavozimdan chetlashtirish masalasini qo'yadi. Yoki bu masalalarni o'zi hal qiladi. Bosh vazirning vazifa - vakolatlari, mas'uliyati Konstitutsiya va qonunlarda belgilab qo'yilgan. Jumladan, 2014 - yil aprel oyidagi, Konstitutsiyaning 98 - moddasining yangi tahriri, Bosh vazirning huquqiy maqomini yanada aniqroq belgiladi. Unga asosan, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri: 1. Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etadi

² Belskiy K.S. Razdelenie vlastey i otvetstvennost v gosudarstvennom upravlenii. [Separation of powers and responsibility in public administration] -M.: 1990.

³ Pronkin S.V., Petrunina O.Y. Gosudarstvennoe upravlenie zarubejnix stran. [State administration of foreign countries] - M.: KDU, 2011.

va unga rahbarlik qiladi, uning samarali ishlashi uchun shaxsan javobgar bo'ladi; 2. Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qiladi, uning qarorlarini imzolaydi; 3. xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi nomidan ish ko'radi; 4. O'zbekiston Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni bajaradi. Endilikda Bosh vazir nafaqat Vazirlar Mahkamasi faoliyatini tashkil etadi, balki unga rahbarlik qiladi va uning ishi samaradorligi uchun shaxsan javob beradi, Vazirlar Mahkamasi majlislariga raislik qiladi, hukumat hujjatlarini imzolaydi, davlat va xo'jalik boshqaruvi masalalari yuzasidan qarorlar qabul qiladi. Kiritilgan o'zgartirishdan avvalgi tahrirda Bosh vazir xalqaro munosabatlarda Vazirlar Mahkamasi nomidan Prezident topshirig'iga binoan ish ko'rishi belgilangan bo'lsa, bu holatda "Prezident topshirig'iga ko'ra" degan so'zning yo'qligi Vazirlar Mahkamasi va Bosh vazirning mustaqilligi kengaytirilganligini ko'rsatdi. Bosh vazirning konstitutsiyaviy vakolatlari qatoriga Prezidentga tasdiqlash uchun Vazirlar Mahkamasi a'zolarini, viloyat, Toshkent shahar hokimlari nomzodlarini taqdim etish huquqi ham kiradi. Konstitutsiyaga kiritilgan yana bir muhim yangilik, Bosh vazir lavozimiga O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisida uning nomzodi ko'rib chiqilayotganda va tasdiqlanayotganda Vazirlar Mahkamasining yaqin muddatga va uzoq istiqbolga mo'ljallangan harakat dasturini taqdim etishidir. Konstitutsiyada Bosh vazirning Vazirlar Mahkamasining ishi samarali bo'lishi uchun shaxsan javobgar bo'lishi ko'rsatib qo'yilgan. Shuningdek, Konstitutsiyada yana Bosh vazir O'zbekiston Respublikasi qonunlarida, Prezident farmonlarida, qarorlari va farmoyishlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni ham bajarishi belgilangan. 2019 - yil 10 - dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan, "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi to'g'risida"gi Qonunning 21 - moddasida Bosh vazirning vakolat, vazifa va majburiyatlari quyidagicha belgilangan: Bosh vazir: Vazirlar Mahkamasining faoliyatini tashkil etadi va unga rahbarlik qiladi, uning samarali ishlashi uchun shaxsan javobgar bo'ladi; O'zbekiston Respublikasi Hukumati oldiga qo'yilgan maqsadli vazifalarning bajarilishini ta'minlash maqsadida vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa davlat boshqaruvi organlari faoliyatini umumiy tarzda muvofiqlashtirishni amalga oshiradi, yuzaga kelgan kelishmovchiliklar bo'yicha qarorlar qabul qiladi; Vazirlar Mahkamasining majlislarida raislik qiladi, uning qarorlarini imzolaydi; xalqaro munosabatlarda Vazirlar Mahkamasi nomidan ish ko'radi, muzokaralar olib boradi va O'zbekiston Respublikasi Hukumati nomidan xalqaro shartnomalarni imzolaydi; O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda Bosh vazir o'rinbosarlari o'rtasida vazifalarni taqsimlaydi; davlat va xo'jalik boshqaruvining Vazirlar Mahkamasi majlisida ko'rib chiqish talab etilmaydigan masalalari bo'yicha qarorlar qabul qiladi; O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga viloyatlar va Toshkent shahar hokimlarini lavozimga tayinlash hamda lavozimidan ozod etish to'g'risida taqdimnomalar kiritadi; Vazirlar Mahkamasining o'tgan yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yakunlari va navbatdagi yil uchun asosiy ustuvorliklar to'g'risidagi har yilgi ma'ruzasini O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga taqdim etadi; O'zbekiston Respublikasi Hukumati a'zolari bilan birgalikda har chorakda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga Murojaatnomasidan kelib chiqadigan, tegishli yilga mo'ljallangan davlat dasturi bajarilishining borishi to'g'risida hisobot taqdim etadi; Vazirlar Mahkamasi a'zolariga nomzodlar Qonunchilik palatasi tomonidan ma'qullanganidan keyin bu nomzodlarni O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga taqdim etadi; O'zbekiston

Respublikasi qonunlarida nazarda tutilgan boshqa vazifalarni bajaradi. Bosh vazir o'z vakolatlariga kiruvchi masalalar yuzasidan farmoyishlar chiqaradi. Bosh vazir Vazirlar Mahkamasining ishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga muntazam ravishda axborot berib boradi. Bosh vazir yo'qligida uning vazifasini Bosh vazirning birinchi o'rinbosari yoki Bosh vazir o'rinbosarlaridan biri bajarib turadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Reglamentida ham Bosh vazir Vazirlar Mahkamasi va uning Rayosati majlislarida raislik qilishi, aniqlik kiritilgan holda, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi faoliyatini umumiy muvofiqlashtirishi ham belgilab qo'yilgan. Tadqiqot natijalari Olib borgan kichik tadqiqotimiz natijasida, O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining konstitutsiyaviy - huquqiy maqomi, davlatimiz mustaqilligining dastlabki yillariga qaraganda anchayin yuksalganligi, Vazirlar Mahkamasi faoliyatini amalga oshirishdagi mustaqilligining ortganligi, Oliy Majlis bilan munosabatlari aniqlashtirilganligi va boshqalarni keltirishimiz mumkin. Bosh Vazirning Parlamentga nisbatan ancha ta'sirchan vakolatlaridan biri sifatida uning qonunchilik tashabbusi huquqiga ega ekanligi ham keltirishimiz o'rinli bo'ladi. Bosh Vazirning Prezident bilan va o'zidan quyi turuvchi davlat organlari bilan munosabatlaridagi o'ziga xos jarayonlar qonunchilik yo'li bilan tartibga solib kelinayotganligi, bunda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ijobiy tajribasidan foydalanilayotganligi ham ko'ramiz.

Ijro hokimiyati tushunchasini biz O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyasining 98-moddasi orqali to'liq ma'lumotga ega bo'lamiz. Konstitutsiyaning 98-moddasida shunday deyilgan: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ijro etuvchi hokimiyatni amalga oshiradi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri, uning o'rinbosarlari, vazirlar, davlat qo'mitalarining raislaridan iborat. Qoraqalpog'iston Respublikasi hukumatining boshlig'i Vazirlar Mahkamasi tarkibiga o'z lavozimi bo'yicha kiradi.⁴ Demak, biz bu qoidadan kelib chiqib ijro etuvchi hokimiyat bu Vazirlar Mahkamasi ekanligini bilib olamiz. Uni yana Hukumat degan tushuncha bilan ham atalishini aytib ketish kerak. Vazirlar mahkamasi butun ommaviy davlat boshqaruvi organlariga rahbarlikni amalga oshiruvchi hokimiyat organi hisoblanadi. Ijro etuvchi hokimiyatining dastlabki genezisi, u haqidagi dastlabki manbalar fransuz olimi Sharl Lui Monteskening va ingliz olimi hisoblanmish Jon Lokk asarlari orqali dastlabki ma'lumotlarni olishimiz mumkin. Monteske o'zining mashhur «Qonunlar ruhi» nomli kitobida «Har qanday davlatda ham hokimiyatning uch ko'rinishi: qonun chiqaruvchi hokimiyat, xalqaro masalalar bilan shug'illanuvchi ijro hokimiyati va fuqarolik masalarini olib boruvchi sud hokimiyati mavjud deb ta'kidlaydi».⁵ Monteske ijro hokimiyati: urush e'lon qilishini, elchilarni qabul qilishi, tinchlik shartnomalarini tuzishi, tashqi hujumlardan davlat xavfsizligini himoya qilishini aytib o'tadi. Monteskening bu qarashlaridan shunday ma'no seziladiki, ya'ni ijro hokimiyati urush e'lon qilish va tinchlik shartnomalarini tuzish, chet eldan kelgan elchilarni qabul qilish, xavfsizlik masalalari bilan shug'illanishi va mamlakatga bosqinlar yuz berganda davlatni mudofaa qiluvchi o'ziga xos bir organ sifatida urg'u berganligini fahmlash mumkin. X. Odilqoriyev «Ijroiya hokimiyati ham vertical, ham gorizantal ravishda o'zaro

⁴ <https://www.lex.uz/docs/-20596>

⁵ Ахмедшаева М.А. Давлат ҳокимияти тизимида ижро ҳокимияти. Юрид. фан. док. Дисс. – Тошкент, 2010. – Б. 74.

bogʻlangan davlat organlarining muayyan tizimidan iborat. Mazkur tizimning eng yuqori pogʻonasi davlat boshligʻi yoki Bosh vazir tomonidan boshqariladigan hukumatdir”, deb taʼkidlaydi.⁶ A. Raxmonov «Hukumat ijro etuvchi hokimiyatning yadrosi hisoblanadi va uning yaxlit tizimiga boshchilik qiladi. Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi mamlakatlari konstitutsiyalari hukumat tushunchasini ifodalashda asosiy eʼtiborni uning ijro etuvchi hokimiyat tizimiga rahbarlik qilishini taʼkidlagan holda, boshqaruvchilik va farmoyish berish xususiyatiga koʻproq qaratgan», degan fikrni bildiradi. Ijro etuvchi hokimiyat organlari davlatning vazifa va funksiyalarini amalga oshirish maqsadida tashkil etiladigan hamda davlat hokimiyat vakolatlariga ega boʻlgan davlat hokimiyatining mustaqil bir boʻgʻinidir. Maʼmuriy huquq sohasi olimlarining fikricha, ijro etuvchi hokimiyat subyektlari oʻrnatilgan vakolatlar (kompetensiya) doirasida davlat boshqaruvini amalga oshiradilar, shuningdek ijro etuvchi hokimiyat davlat boshqaruvi organlari tizimidan tashqarida boʻlishi mumkin emas. Binobarin, ijro etuvchi hokimiyat bu hokimiyat organlari tizimining bir qismi boʻlgan, qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarni ijro etish va ijrosini taʼminlash maqsadida davlat tomonidan tashkil etiladigan, boshqaruv faoliyatining maxsus shakl va usullaridan foydalanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida boshqaruv funksiyalarini amalga oshiradigan, tegishli tuzilishiga, vakolatlar doirasi (kompetensiya)ga, davlathokimiyat vakolatlariga va davlat xizmatchilari shtatlariga ega boʻlgan tashkilotdir. Yuqoridagi fikrlar asosida shunday toʻxtanga kelishimiz mumkinki, ijro etuvchi hokimiyat bu davlat hokimiyatining mustaqil bir tarmogʻi boʻlib qabul qilinadigan qonunlar va boshqa hujjatlar ijrosi bilan shugʻillanar ekan. Haqiqatdan ham ijro hokimiyati haqida, uning tarixi xususida gapirganda, avvalo dunyoda birinchi konstitutsiyasiga ega boʻlgan davlat yaʼni AQSHda vujudga kelganligini ham aytib ketish oʻrinli boʻladi.

Xulosa

Mamlakatimizda davlat hokimiyati va boshqaruvi sohasida olib borilayotgan bosqichma - bosqich islohotlar natijasida, Bosh vazir va Vazirlar Mahkamasining roli va mavqeining mustahkamlanishi, vakolatlar doirasining, masʼuliyatining kuchayishiga olib kelmoqda. Bu ijobiy holat, chunki davlat siyosatini amalga oshiruvchi asosiy organ sifatida Hukumat doim davlat hokimiyati tizimining markazida boʻlishi kerak, zero bugungi kunda Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi hokimiyatlar boʻlinishi tizimining muhim elementi boʻlib, oʻzining tarkibi, shakllantirish tartibi, vakolatlar doirasi va faoliyatining oʻziga xos xususiyatlariga koʻra ijro hokimiyatining umumiy vakolatli kollegial organi boʻlib, mazkur hokimiyat organlari ierarxiyasining eng yoʻqori pogʻonasida turadi. Hukumat oʻz faoliyatining xususiyatiga koʻra, milliy davlatchilikni shakllantirish va mustahkamlashda, shuningdek, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, madaniy va maʼrifiy jihatdan yuksalishida, respublika xavfsizligi va mudofaa qobiliyatini mustahkamlashda bevosita va asosiy rollardan biri sifatida ishtirok etuvchi davlat mexanizmining yadrosi ekanligini qayd etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: Oʻzbekiston, 2020.

⁶ 6 Рахмонов А.Е. Фзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг конституциявий-ҳуқуқий мақоми. Юрид. фан. номз. дисс. - Тошкент, 2009. Б. - 25-26.

2. SH.Mirziyoyev Qonun ustivorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O'zbekiston, 2017.
3. Konstitutsiyaviy huquq. Entsiklopedik lug'at. – T.: Toshkent, 2006.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23- sentabr, O'RQ 637-son.
- 5.Husanov O.T. O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati vakillik va ijroiya hokimiyati organlari.[Representative and executive bodies of state power of the Republic of Uzbekistan] - T.: Universitet, 1994.
6. Rahmonov A.E. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining konstitutsiyaviy - huquqiy maqomi.[Constitutional and legal status of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan]. Yurid. fan. nomz. diss. - Toshkent, 2008.
7. Xoshimxonov A.M. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining huquq ijodkorlik faoliyati: nazariya va amaliyot masalalari. [Law-making activity of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan: issues of theory and practice]Yurid. fan. nomz. diss. - Toshkent, 2008.
8. Axmedshaeva M.A. Davlat hokimiyati tizimida ijro hokimiyati. [Executive power in the system of state power]Yurid. fan. dokt. diss. - Toshkent, 2010.
9. Wilson J.Q., Dilulio J.J.Jr. American Government: Institutions and Politics. - Lexington, 1995.
10. Praymak D.Y. Konstitutsionno - pravovoy status Predsedatelya Pravitelstva Rossiyskiy Federatsii. [Constitutional and legal status of the Chairman of the Government of the Russian Federation] Diss. kand. yurid. nauk. - Krasnodar, 2008.
12. Vasilenko I.A. Administrativno - gosudarstvennoe upravlenie v stranax Zapada: SShA, Velikobritaniya, Fransiya, Germaniya. [Administrative and public administration in Western countries: USA, Great Britain, France, Germany] - M.: Logos, 2001.
13. Arutyunyan A. Institut Prezidenta v postsovetskix respublikax: konstitutsiya i politicheskaya realnost [sravnitelno - pravovoy analiz]. [Institute of the President in the Post-Soviet Republics: Constitution and Political Reality Comparative Legal Analysis] - Yerevan: Petakan tsarayutyun, 2006.
14. Pronkin S.V., Petrunina O.Y. Gosudarstvennoe upravlenie zarubejnih stran. [State administration of foreign countries] - M.: KDU, 2011.
15. Simonashvili L.R. Respublika so smeshannoy formoy pravleniya. [Republic with a mixed form of government] - M.: MPSI, 2005.
16. Cherkasov A.I. Glava gosudarstva i pravitelstvo v stranax sovremennogo mira: konstitutsionno - pravovoe regulirovanie i praktika. [Head of state and government in the countries of the modern world: constitutional and legal regulation and practice] - M.: Ekzamen. 2006.
17. Belskiy K.S. Razdelenie vlastey i otvetstvennost v gosudarstvennom upravlenii. [Separation of powers and responsibility in public administration] -M.: 1990.